

JANUSZ GAWRZYŃSKI

KSZTAŁTOWANIE SIĘ FUNKCJI DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI W DWUDZIESTOPIĘCIOLECIU GOSPODARKI POLSKI LUDOWEJ

Drobna wytwórczość ukształtowała się już w pierwszym dziesięcioleciu gospodarki Polski Ludowej jako organizacyjnie wyodrębniona dziedzina gospodarowania. W skład jej weszły część przemysłu drobnego, rzemiosło i prace nakładcze, objęte w 1950 r. wspólną jednolitą koordynacją na szczeblu centralnej administracji państwowej.

Wyodrębniona organizacyjnie drobna wytwórczość obejmuje: w sektorze państwowym terenowo zarządzany przemysł wielobranżowy — bez przemysłu materiałów budowlanych; w sektorze spółdzielczym całość działalności przemysłowej bez przemysłu mleczarskiego oraz usługi nieprzemysłowe spółdzielczości pracy; w sektorze prywatnym — rzemiosło indywidualne i prywatny przemysł. Ponadto do drobnej wytwórczości należy także działalność gospodarcza organizacji społecznych.

Dla omówienia kształtowania się funkcji drobnej wytwórczości przyjęto organizacyjne kryterium jej wyodrębnienia. Stosując dla wyodrębnienia drobnej wytwórczości przede wszystkim kryteria ilościowe — należałoby oprócz rzemiosła i prac nakładczych zaliczać tu także cały przemysł drobny na podstawie łącznie ujmowanego kryterium wielkości zatrudnienia i technicznego uzbrojenia pracy. Opracowania statystyczne nie wyróżniają jednak wielkości przedsiębiorstw i zakładów według takich łącznych kryteriów. Wliczanie do drobnej wytwórczości wszystkich przedsiębiorstw lub zakładów poniżej określonej wielkości zatrudnienia nie byłoby także uzasadnione względami merytorycznymi. Na przykład nie można wliczać do drobnej wytwórczości małych zakładów objętych ramami organizacyjnymi przedsiębiorstw kluczowych. Zakłady te są powiązane z całością działalności przedsiębiorstw m. in. technologią procesu wytwarzania. Znaczna ilość drobnych przedsiębiorstw przemysłowych prowadzi działalność wykonywania robót przemysłowych, a przede wszystkim remontów środków produkcji, co stanowi techniczne zaplecze działalności przedsiębiorstw handlowych, transportowych, uspołecznionego rolnictwa i niektórych innych. Wydaje się, że ze względu na swoistość w tym zakresie stosunków wymiany, brak powiązań z rynkiem, swego rodzaju

wewnętrzny, w ramach poszczególnych pionów organizacyjnych, charakter tych stosunków, roboty takie odbiegają w znacznym stopniu od kryształizującego się pojęcia drobnej wytwórczości. Z powyższych względów mają ograniczoną przydatność kryteria ilościowe, a zyskują na znaczeniu kryteria organizacyjno-własnościowe wyodrębniania drobnej wytwórczości.

Publikacje statystyczne GUS nie wyodrębniają drobnej wytwórczości uspołecznionej, poza przemysłem spółdzielczym. Przemysł ten jest koordynowany przez KDW w ca 80%. Charakter procesów wytwórczych w pozostałej części tego przemysłu, a więc w przemyśle mleczarskim, nie odbiega od przeciętnej dla całego przemysłu spółdzielczego, a zwłaszcza od koordynowanej przez KDW działalności przemysłowej spółdzielczych pionów handlowych. Uzasadnia to korzystanie z danych dotyczących całości przemysłu spółdzielczego dla dodatkowego naświetlenia tendencji rozwojowych drobnej wytwórczości.

I. UDZIAŁ DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI WE WZROŚCIE POTENCJAŁU GOSPODARCZEGO KRAJU

Na wielkość potencjału gospodarczego składają się rozmiary zatrudnienia i techniczne uzbrojenie pracy. W okresie 25 lat gospodarki Polski Ludowej wraz z dynamicznym rozwojem zatrudnienia w całym przemyśle wzrastało zatrudnienie w drobnej wytwórczości.

Kształtowanie się rozmiarów zatrudnienia w drobnej wytwórczości jako całości, jak też w jej poszczególnych pionach, pozwala wyodrębnić trzy dość wyraźnie zaznaczające się okresy rozwoju jej potencjału gospodarczego:

a) lata 1945 - 1950, w których drobna wytwórczość została objęta zasadniczymi przeobrażeniami społecznymi,

b) okres rozwoju całości drobnej wytwórczości przy dużych zmianach potencjału gospodarczego poszczególnych pionów,

c) okres rozwoju całości drobnej wytwórczości poprzez rozwój wszystkich jej pionów organizacyjno-własnościowych.

Granice poszczególnych okresów nie są jednak ostro zarysowane. Ze względu na wytyczanie i realizację podstawowych kierunków polityki gospodarczej państwa poprzez plany wieloletnie, co ma bezpośredni wpływ także na sytuację w drobnej wytwórczości, wydaje się celowe przyjęcie granic poszczególnych okresów jako w zasadzie pokrywających się z czasokresem wieloletnich planów rozwoju gospodarki narodowej. Wydaje się jednak również uzasadnione wliczanie roku 1950 jeszcze do okresu pierwszego ze względu na jego zasadnicze znaczenie dla dokonujących się w drobnej wytwórczości zmian struktury własnościowej. Dwa dalsze okresy znajdowałyby się w granicach lat **1951 - 1960** i **1961 - 1970**.

Tabela 1

Zatrudnienie w drobnej wytwórczości w latach 1946-1968 na tle przeciętnej liczby ubezpieczonych z tytułu pracy oraz zatrudnionych w przemyśle

Wyszczególnienie	1946	1950	1955	1960	1965	1968
I. Zatrudnienie w tys. osób ^a						
1. Ubezpieczenie z tytułu pracy	2 509	5 155	6 779	7 524	9 116	10 261
2. Przemysł ogółem	1242,7	2055,2	2723,1	3070,4	3794,2	4226,7
3. Drobna wytwórczość	547,—	416,8	718,—	833,6	990,1	1192,7
a. państwowy przemysł drobny	27,5	55,3	169,5	141,7	162,2	173,5
b. spółdzielczość pracy	23,4	191,4	407,8	442,5	551,2	660,9
c. rzemiosło	362,—	159,—	129,6	223,3	254,6	332,6
d. przemysł prywatny	134,1	48,—	11,1	26,1	22,1	25,7
II. Dynamika zatrudnienia w % — rok 1950=100						
1. Ubezpieczenie z tytułu pracy	48,6	100	131,5	145,9	176,8	199
2. Przemysł ogółem	60,5	100	132,4	149,3	184,6	205,6
3. Drobna wytwórczość	131,2	100	172,3	200,—	237,5	286,2
a. państwowy przemysł drobny	49,7	100	306,5	256,2	293,3	313,7
b. spółdzielczość pracy	12,2	100	213,—	231,1	288,—	345,3
c. rzemiosło	227,7	100	81,5	140,4	160,1	209,2
d. przemysł prywatny	279,4	100	23,1	54,4	46,—	53,5

^a Zatrudnienie obejmuje również prace nakładcze i uczniów.

Źródła: Rocznik Statystyczny 1969, ss. 38, 39, 138 oraz materiały organizacji drobnej wytwórczości.

Już w pierwszych latach Polski Ludowej radykalne reformy społeczno-gospodarcze umożliwiły szybką odbudowę i dalszą rozbudowę gospodarki narodowej. Dźwignią rozwoju gospodarczego był unarodowiony przemysł wielki i średni. Odbudowa zniszczonych i rozbudowa czynnych zakładów tego przemysłu oddziaływała na rynek pracy w całej gospodarce narodowej. Rozpoczęte uprzemysłowienie kraju pozwalało na sukcesywne uruchamianie rezerw zatrudnienia, szczególnie dużych na terenie wsi województw centralnych i południowych.

W stosunku do przemysłu wielkiego i średniego sytuacja w drobnej wytwórczości była bardziej złożona. W zakresie zatrudnienia występuje tu odmienna tendencja w stosunku do rozwoju całego przemysłu. W 1950 r. zatrudnienie w czterech wyodrębnionych organizacyjnie pionach drobnej wytwórczości, a więc w państwowym przemyśle drobnym, spółdzielczości pracy, rzemiośle indywidualnym i przemyśle prywatnym wyniosło łącznie 416,8 tys. osób. Było to o około 130 tys. zatrudnionych mniej niż w 1946 r. W okresie tym zatrudnienie w spółdzielczości pracy wzrosło prawie pięciokrotnie, ale równocześnie ponad dwukrotnie zmniejszyło się zatrudnienie w rzemiośle i prawie trzykrotnie w przemyśle prywatnym. Jednak

wzrost zatrudnienia w spółdzielczości pracy o 168 tys. osób nie zrównoważył zmniejszenia się w rzemiośle indywidualnym zatrudnienia o 203 tys. osób, biorąc nawet pod uwagę, że działalność rzemiosła grupy spożywczej w znacznym stopniu została przejęta przez przemysł spółdzielczy CRS „Samopomoc Chłopska” i ZSS „Społem”. Na zmniejszenie ogólnego stanu zatrudnienia w drobnej wytwórczości wpłynęła intensywna rozbudowa przemysłu średniego i wielkiego, jak też rozpoczęta i intensywnie prowadzona przebudowa własnościowej struktury przemysłu drobnego i rzemiosła. Znaczna ilość zatrudnionych poprzednio w drobnej wytwórczości przeszła do przemysłu średniego i wielkiego. Z jednej strony miało to pozytywny wpływ na zwiększenie dopływu do przemysłu kluczowego kwalifikowanej kadry, z drugiej jednak strony osłabiło potrzebny dla bezpośredniego zaspokajania potrzeb ludności potencjał usługowy, jak też odbiło się ujemnie na aktywności gospodarczej małych miast.

Równocześnie jednak ugruntowały się uspołecznione formy drobnej wytwórczości. Został zorganizowany państwowy przemysł terenowy, występujący wówczas pod nazwą przemysłu miejscowego, rozwinęła się spółdzielczość pracy, w dużym stopniu na bazie uspołdzielczanych zakładów rzemieślniczych i prywatnego drobnego przemysłu. Ugruntowanie uspołeczniionych form organizacji drobnego przemysłu, a także rzemiosła, umożliwiło również drobnej wytwórczości w znacznych rozmiarach akumulację środków finansowych i planową reprodukcję rozszerzoną. Miało to zasadniczy wpływ na szybki rozwój potencjału usługowo-wytwórczego drobnego przemysłu i rzemiosła w pionach uspołeczniionych w następnych okresach.

Realizacja sześcioletniego planu rozwoju gospodarki narodowej i pierwszego planu pięcioletniego jest okresem szybkiego rozwoju potencjału gospodarczego całej drobnej wytwórczości. Zatrudnienie łącznie w 4 wyodrębnionych pionach drobnej wytwórczości było w 1960 r. dwukrotnie wyższe niż w 1950 r. Zwiększenie zatrudnienia przejawiało się w działalności wszystkich pionów za wyjątkiem przemysłu prywatnego. Okres ten w końcowym wyniku przyniósł znaczne ustabilizowanie się form organizacyjnych drobnej wytwórczości. Nastąpiło to po niewielkim zmniejszeniu się zatrudnienia w uspołecznionej drobnej wytwórczości, w latach 1956 - 1959, związanym ze zmianą polityki gospodarczej w stosunku do nie uspołecznionej drobnej wytwórczości. Zapewnienie warunków działalności rzemiosła indywidualnego, m. in. przez ograniczenie administracyjnej reglamentacji jego działalności spowodowało radykalne zwiększenie liczby zakładów i zatrudnienia w rzemiośle tylko przy niewielkim zmniejszeniu zatrudnienia w spółdzielczości. Ilość zatrudnionych zmniejszyła się tu w latach 1956 i 1957 o 15,7 tys. osób, podczas gdy zatrudnienie w rzemiośle wzrosło o 80 tys. Spółdzielczość pracy już w 1960 r. przezwyciężyła przejściowe trudności związane ze zmianą warunków działania, co uwiódoczyło się w dość dużym przekroczeniu poziomu zatrudnienia z 1955 r.

Równocześnie nastąpił niewielki spadek zatrudnienia w rzemiośle indywidualnym i prywatnym przemyśle.

W zmianach potencjału gospodarczego spółdzielczości pracy i nie uspołecznionej drobnej wytwórczości przejawiał się występujący wzajemny związek pomiędzy rozwojem działalności poszczególnych jej pionów. Jednak zakres tych powiązań jest dość ograniczony. Nawet w okresach zmian lub modyfikowania polityki gospodarczej państwa w odniesieniu do poszczególnych sektorów własnościowych, przepływy potencjału gospodarczego w ramach całej drobnej wytwórczości, pomiędzy jej poszczególnymi pionami, mieściły się w granicy do 25% ogólnych zmian zatrudnienia.

Rozwój uspołecznionej drobnej wytwórczości, który w początkowym okresie odbywał się w znacznej mierze na bazie uspołeczniania rzemiosła i prywatnej wytwórczości wszedł na samodzielne drogi. Czynnikiem rozwoju stała się socjalistyczna akumulacja środków finansowych, umożliwiająca, obok reprodukcji prostej, reprodukcję rozszerzoną. W spółdzielczości pracy w latach 1951 - 1955 fundusze udziałowy i zasobowy zwiększyły się prawie dziesięciokrotnie. W następnym pięcioleciu fundusz

Tabela 2

Przyrost zatrudnienia i inwestycje w spółdzielczości pracy w okresie 1951-1960

Wyszczególnienie	1951—1955	1956—1960
Przyrost zatrudnienia w spółdzielniach w tys. osób	216,4	34,7
Inwestycje w spółdzielniach w mln zł w cenach bieżących	1151,4	5121,2
Przyrost zatrudnienia w spółdzielczości pracy w porównaniu z przyrostem zatrudnienia w całym przemyśle przyjętym za 100 (w %)	32,3	9,7
Inwestycje w spółdzielczości pracy w porównaniu z inwestycjami w całym przemyśle, przyjętym za 100 (w %)	ca 1	3,6

Źródło: Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945 - 1965, s. 433 i *20-lecie drobnej wytwórczości*, Warszawa 1966, s. 103.

udziałowy został podwojony, a fundusz zasobowy potrojony, osiągając kwotę ponad 5 mld zł. Tak znaczne zwiększenie własnych środków finansowych spółdzielczości osiągnięto dzięki wypracowaniu ponadplanowych zysków, co było odbiciem okrzepnięcia i znacznej poprawy gospodarki spółdzielni. Zwiększenie środków własnych umożliwiło planową działalność inwestycyjną, w tym przejście do reprodukcji rozszerzonej. O ile w latach 1951 - 1955 globalne nakłady inwestycyjne w spółdzielniach pracy wyniosły 1 151 mln zł, o tyle w następnej pięciolatce zwiększyły się

one więcej niż czterokrotnie. Pierwsza i druga połowa dziesięciolecia 1951 - 1960 charakteryzowały się w spółdzielczości pracy odmiennymi proporcjami przyrostu zatrudnienia i wielkości nakładów inwestycyjnych.

Jednak mimo zasadniczych różnic w wielkościach i strukturze przyrostu potencjału gospodarczego spółdzielczości pracy w pierwszej i drugiej połowie dziesięciolecia, w każdym przypadku uwidoczniło się tu większe w stosunku do całego przemysłu znaczenie czynnika wzrostu zatrudnienia. Równoważył on stosunkowo nieduży wzrost technicznego uzbrojenia pracy. Stosunkowo większe znaczenie wzrostu zatrudnienia dla rozwoju potencjału gospodarczego drobnej wytwórczości utrzymuje się także w bieżącym dziesięcioleciu.

W latach 1960 - 1968, w globalnej kwocie nakładów inwestycyjnych całego przemysłu, państwowy przemysł drobny uczestniczył wielkością 1,3%, a spółdzielczość pracy — 2%. W przyroście zatrudnienia całego przemysłu udział państwowego przemysłu drobnego wyniósł 1,9%, a działalność przemysłowej spółdzielczości pracy — 12,3%, z czego prawie połowę stanowił przyrost zatrudnienia w pracach nakładczych.

Tabela 3

Nakłady inwestycyjne w uspołecznionej drobnej wytwórczości w latach 1961—1968, na tle nakładów w przemyśle uspołecznionym, w cenach bieżących

Lata	Przemysł ogółem		Drobna wytwórczość		W tym państwowy przemysł drobny	w tym spółdzielczość pracy
	w mln zł	1960 r. = 100	w mln zł.	1960 r. = 100	w mln zł	w mln zł
1961	43211	118,8	2190	102,6	673	1069
1962	49110	135,—	2403	112,6	759	1140
1963	50642	139,2	2176	102,—	649	1014
1964	51969	142,9	2234	104,7	605	1001
1965	55737	153,2	2600	121,8	634	1106
1966	58475	160,7	3081	144,4	743	1331
1967	65110	179,—	3405	159,6	828	1591
1968	71610	196,9	3655	171,3	837	1751

Źródło: Rocznik Statystyczny 1969, s. 99 i materiały organizacji drobnej wytwórczości.

W państwowym przemyśle drobnym wzrost nakładów inwestycyjnych pozwolił na częściowe odnowienie posiadanych środków trwałych. Jednak udział majątku trwałego tego przemysłu, w stosunku do przemysłu ogółem, uległ niedużemu zmniejszeniu, przy wzroście wartości majątku brutto w liczbach bezwzględnych. Na zmniejszenie udziału pewien wpływ miało tu także przekazywanie zakładów do przemysłu kluczowego. W spółdzielczości pracy, gdzie w 1960 r. przeciętnie techniczne uzbrojenie pracy było około trzykrotnie niższe niż w państwowym przemyśle drobnym poprawa w tym zakresie jest wciąż niewielka.

Tabela 4

Wartość środków trwałych brutto w państwowym przemyśle drobnym i spółdzielczości pracy

Wyszczególnienie	Wartość środków trwałych w mln zł		% zużycia		Udział wartości środków brutto w przemyśle ogółem	
	1962	1968	1962	1968	1962	1968
Przemysł ogółem, w tym:	532 237	798 463	41	41	×	×
Państwowy przemysł drobny	9 776	10 126	48	45,9	1,8	1,3
Spółdzielczość pracy	6 718	11 026	40	40,8	1,2	1,4

Źródło: Rocznik Statystyczny 1969, s. 113 i materiały organizacji drobnej wytwórczości.

Okres 25 lat rozwoju drobnej wytwórczości odznaczał się znacznie większą dynamiką wzrostu zatrudnienia niż inwestycji i środków trwałych w stosunku do całego przemysłu. O ile tempo wzrostu zatrudnienia w drobnej wytwórczości ujmowanej jako całość jest zbliżone do tempa wzrostu w całej gospodarce narodowej, w tym w całym przemyśle, o tyle wzrost zasobów środków trwałych w całym przemyśle wyprzedza znacznie zwiększanie się wyposażenia technicznego w drobnej wytwórczości.

II. STRUKTURA PRODUKCJI DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI I JEJ ZWIĄZKI Z RYNKIEM

Rozwój gospodarki narodowej, jako złożonego systemu dynamicznego, powoduje przesunięcia w rozmiarach potencjału gospodarczego poszczególnych elementów systemu i w rodzaju wykonywanych przez nie zadań. Dynamiczny rozwój całego przemysłu, jaki ma miejsce w ustroju socjalistycznym, wywiera znaczny wpływ na kształtowanie się nie tylko potencjału gospodarczego ale także funkcji drobnej wytwórczości. Struktura działalności drobnej wytwórczości formowała się stopniowo w okresie 25 lat intensywnego uprzemysławiania się naszego kraju. W 1946 r. wzajemne proporcje pomiędzy wartością produkcji globalnej środków wytwarzania i przedmiotów spożycia w całej gospodarce wynosiły 52,6% i 47,4% i taki układ utrzymał się do roku 1950¹.

Realizacja planu sześcioletniego w latach 1950 - 1955 położyła podwaliny pod rozwój nowoczesnego przemysłu, co w dalszej kolejności umożliwiło przyspieszenie tempa rozwoju całej gospodarki narodowej. Intensywna rozbudowa przemysłu ciężkiego zaznaczyła się w znacznym podwyższeniu wskaźnika technicznego uzbrojenia pracy na jednego zatrudnionego w przemyśle środków wytwarzania. Przemysł ten w szczególnie

¹ Rocznik Statystyczny 1969, s. 40 i 120.

dużym stopniu korzystał z priorytetu przydziału środków na inwestycje. Rozwinął się on jako przemysł wielki, ze względu na swoje kluczowe znaczenie dla gospodarki narodowej, zarządzany centralnie.

Koncentracja nakładów w przemyśle środków wytwarzania, z natury rzeczy w pierwszym etapie przyspieszonej industrializacji, ograniczała możliwości inwestycji w przemyśle przedmiotów spożycia. Spowodowało to konieczność, obok rozwoju przemysłu kluczowego, korzystania w znacznie większym stopniu z form produkcji wymagających niewielkich nakła-

Tabela 5

Struktura produkcji uspołecznionej drobnej wytwórczości według gałęzi przemysłu

Gałąź przemysłu	Przemysł uspołeczniony		Drobna wytwórczość uspołeczniona ogółem	
	1960	1967	1960	1967
Przemysł energetyczny	2,2	2,4	—	—
Przemysł paliw	9,6	7,6	0,1	0,1
Hutnictwo żelaza	7,9	7,3	—	—
Hutnictwo metali nieżelaznych	2,3	2,1	0,0	0,0
Przemysł materiałów budowlanych	3,4	3,2	1,8	1,6
Razem przemysł materiałów podstawowych	25,4	22,6	1,9	1,7
Przemysł chemiczny	6,3	9,1	6,7	9,6
Przemysł gumowy	1,1	1,2	0,7	1,3
Razem przemysł chemiczny i gumowy	7,4	10,3	7,4	10,9
Przemysł maszynowy i konstrukcji metalowej	5,6	7,9	2,5	3,—
Przemysł elektrotechniczny	3,5	5,2	1,6	2,4
Przemysł środków transportowych	6,6	9,6	2,7	4,5
Przemysł metalowy	4,2	5,2	8,2	10,5
Razem przemysł przetwórstwa metalowego	19,9	27,9	15,0	20,4
Przemysł szklarski i porcelanowo-fajansowy	0,7	0,8	1,2	1,3
Przemysł drzewny	4,2	3,6	7,6	7,8
Przemysł papierniczy	1,6	1,4	1,4	1,5
Przemysł włókienniczy	9,7	7,8	4,2	4,1
Przemysł odzieżowy	2,8	3,—	12,7	12,—
Przemysł skórzano-obuwniczy	2,5	1,9	6,3	6,2
Inne gałęzie przemysłu	1,5	2,4	3,3	8,9
Razem przemysł lekki	23,—	20,9	36,7	41,8
Przemysł spożywczy	24,3	18,3	39,—	25,2

Źródło: Rocznik Statystyczny 1968, s. 110 i materiały organizacji drobnej wytwórczości.

dów inwestycyjnych, a więc przemysłu drobnego. Szybki rozwój tego przemysłu, zarówno w formach własności państwowej jak i spółdzielczej, umożliwiał uzyskiwanie przyrostu produkcji przede wszystkim drogą zwiększania zatrudnienia, a przy niewielkich nakładach inwestycyjnych. Stosunkowo nieduże wyposażenie techniczne, jak też w znacznym stopniu organizowanie zakładów w oparciu o mało kwalifikowaną kadrę, kierunkowały profil działalności państwowych przedsiębiorstw przemysłu drobnego i spółdzielni na dość prostą produkcję.

Szczupłość środków inwestycyjnych oraz wyuczone na ogół w tradycyjnych zawodach kwalifikacje osób zatrudnionych w drobnej wytwórczości wpływały na kształtowanie się gałęziowej struktury jej produkcji. Przewaga tradycyjnych gałęzi przemysłu w produkcji drobnej wytwórczości utrzymywała się jeszcze w 1960 r. W 1960 r. w ogólnej wartości produkcji uspołecznionej drobnej wytwórczości udział przemysłu skórzano-obuwniczego, odzieżowego i drzewnego wynosił 26,6%, podczas gdy w całym przemyśle 9,5%. W 1968 r. analogiczne liczby wynosiły 23,7% i 8,4%. Od 1960 do 1968 r. udział przemysłów przetwórstwa metalowego, a więc maszynowego, elektrotechnicznego, środków transportu i metalowego w produkcji uspołecznionej drobnej wytwórczości zwiększył się z 15% do 20,5%, a wartość produkcji w tych 4 gałęziach przemysłu — więcej niż 2,5 razy. Zestawienie struktury produkcji według gałęzi przemysłu wykazuje, że działalność drobnej wytwórczości znajduje się w dziedzinach wyższych faz przetwórstwa. Udział drobnej wytwórczości w przemyśle surowców i materiałów podstawowych jest minimalny.

W uspołecznionej drobnej wytwórczości w 1968 r. na 106.1 mld zł ogólnej wartości produkcji, na usługi przemysłowe przypadało 9,2 mld zł, z czego usługi dla ludności stanowiły 40%. Poza tym uspołecznione piony drobnej wytwórczości świadczyły usługi remontowo-budowlane i inne usługi nieprzemysłowe o wartości 10,2 mld zł, z czego usługi dla ludności wynosiły ca 34%.

Wartość produkcji drobnej wytwórczości nie uspołecznionej, to jest rzemiosła indywidualnego i prywatnego przemysłu, wyniosła w tym okresie 36,7 mld zł, w tym rzemiosła 33,5 mld zł. W całości działalności nie uspołecznionej drobnej wytwórczości usługi stanowią 21,7 mld zł z czego usługi dla ludności 61%. Obok usług, do produkcji drobnej wytwórczości o lokalnym charakterze zbytu trzeba zaliczyć wyroby na rynek wewnętrzny przemysłu spółdzielczego ZSS „Społem” i CRS „Samopomoc Chłopska”, których wartość w 1968 r. wyniosła 34 mld zł. Tak więc łącznie produkcja wyrobów i usług o lokalnym charakterze zbytu w drobnej wytwórczości w jej uspołecznionych pionach ogółem wynosiła około 53,4 mld zł, w tym w działalności przemysłowej około 43,2 mld, co stanowi tu mniej niż połowę ogólnej wartości przemysłowej. Jednak większość produkcji przemysłowej uspołecznionej drobnej wytwórczości, a także znacz-

Tabela 6

Struktura produkcji uspołecznionej drobnej wytwórczości w latach 1960 — 1968 według grup ekonomicznych i kierunków zbytu

Wyszczególnienie	1960	1965	1966	1967	1968
1. Udział w całości produkcji globalnej drobnej wytwórczości w %					
a. produkcji środków wytwarzania	23,6	29,1	28,6	29,8	30,8
b. produkcji i przedmiotów spożycia	76,4	70,9	71,4	70,2	69,2
2. Udział drobnej wytwórczości w produkcji całego przemysłu uspołecznionego w %					
a. środki wytwarzania	4,4	5,4	5,3	5,4	5,4
b. przedmioty spożycia	21,3	22,5	22,8	22,9	22,7
3. Udział w całości produkcji drobnej wytwórczości w %					
a. produkcji rynkowej — zbywanej pośrednio lub bezpośrednio osobom fizycznym	82,5	69,4	68,4	67,8	66,7
b. produkcji eksportowej	3,—	6,7	7,3	7,3	7,2
c. produkcji zaopatrzeniowo-inwestycyjnej	14,5	23,9	24,3	24,9	26,1

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS 1961 i 1966 - 1968 oraz materiały organizacji drobnej wytwórczości.

na część wyrobów rzemiosła indywidualnego oraz wyroby prywatnego przemysłu są zbywane na rynku ogólnokrajowym.

Powstaje więc zagadnienie, jakie są powiązania produkcji drobnej wytwórczości z rynkiem. Ogół stosunków wymiennych między osobami i instytucjami sprzedającymi towary — przedstawiającymi podaż, a osobami i instytucjami nabywającymi towary — przedstawiającymi popyt, stanowi rynek. Do atrybutów rynku należy między innymi wielość jego uczestników, zarówno sprzedawców jak i nabywców. Ważną cechą rynku jest swoboda ekonomicznego działania jego uczestników, możliwość dowolnego swobodnego wyboru kontrahenta i towaru. Warunek ten dotyczy nie tylko konsumenta ale również ogniów pośrednictwa handlowego².

W praktyce gospodarowania, za produkcję rynkową uważa się na ogół wyroby zbywane przez sieć placówek handlowych bezpośrednio odbiorcy. W ten sposób zbywane wyroby stanowią 2/3 całej produkcji uspołecznionej drobnej wytwórczości. Wskaźnik udziału tak rozumianej produkcji rynkowej jest niższy od wskaźnika udziału przedmiotów spożycia w całości produkcji drobnej wytwórczości. Stosowane w praktyce ujęcie produkcji rynkowej jest zawężone w stosunku do pojęcia rynku.

Aktualnie ukształtowany ogólny profil działalności drobnej wytwórczości, specyficzny w stosunku do całości przemysłu, charakteryzuje się zdecydowaną przewagą produkcji przedmiotów spożycia, w skład których

² A. Hodoly, *Wstęp do badań rynku*, Warszawa 1961, s. 11 - 15.

wchodzą zarówno wyroby jak i usługi dla ludności. Produkcja przedmiotów spożycia nie rzutuje bezpośrednio na powiązania produkcyjne w gospodarce. Wpływ jej na całość procesów gospodarowania jest pośredni, poprzez udział w zaspokajaniu potrzeb ludności. W zakresie produkcji przedmiotów spożycia występuje wielość odbiorców, a w odniesieniu do produkcji drobnej wytwórczości w tym dziale także wielość producentów. Tak więc produkcja przedmiotów spożycia ma tu szczególnie wyraźny charakter rynkowy. Związki drobnej wytwórczości z rynkiem nie zastąpią planowego kształtowania rozwoju potencjału gospodarczego drobnej wytwórczości i zasadniczych kierunków jej działania, dają jednak możliwość dodatkowej weryfikacji społecznej przydatności produkcji.

W stosunku do nie uspołecznionego sektora drobnej wytwórczości weryfikacja społecznej przydatności produkcji jest szczególnie potrzebna. Bodźce materialnego zainteresowania w wynikach działalności gospodarczej są tu silniejsze niż w gospodarce uspołecznionej. Cały wynik działalności, wszystkie składniki kosztów i dochodów oddziałują na wielkość dochodu właściciela zakładu. Stąd przy niewystarczającej kontroli mogą powstawać tendencje zawyżania ceny wyrobów i usług. Nie umniejszając znaczenia kontroli administracyjnej, w tym kontroli technicznej wykonywanej działalności, dodatkowa weryfikacja jakości i ceny produkcji poprzez ich akceptację w stosunkach rynkowych, wydaje się w działalności nie uspołecznionej drobnej wytwórczości sprawą zasadniczej wagi. Stąd szczególnie wyraźne akcenty polityki państwa, kierunkujące działalność rzemiosła i prywatnego przemysłu na wykonywanie usług dla ludności i produkcję wyrobów zbywanych poprzez handel detaliczny osobom fizycznym.

W przeciwieństwie do produkcji przedmiotów spożycia zasadnicza większość produkcji środków wytwarzania, a więc wyrobów zaopatrzeniowo-inwestycyjnych również w drobnej wytwórczości nie jest zbywana w ramach stosunków wymiennych, charakteryzujących się atrybutami rynku. Występuje tu przy produkcji określonego rodzaju artykułu niewielka liczba wytwórców, a niekiedy również niewielka liczba odbiorców. W produkcji uspołecznionej drobnej wytwórczości znajdują się na przykład takie wyroby, jak obrabiarki do metali skrawające oraz do obróbki plastycznej, maszyny do obróbki drewna, maszyny i urządzenia do przemysłu gastronomicznego. Produkcja drobnej wytwórczości obejmuje tu mniejsze, bardziej lekkie tonażowo maszyny i urządzenia, także różne typy bardziej prostych maszyn i narzędzi rolniczych, jak całą produkcję pługów konnych, kultywatorów, bron sprężynowych, sieczkarni a także część produkcji młocarni i wialni. W skład produkcji drobnej wytwórczości wchodzi także wytwarzanie sprzęzarek o mniejszym tonażu, pomp, wentylatorów, suwnic. Wydaje się, że ta dziedzina działalności drobnej wytwórczości stosunkowo mało odpowiada kształtującym się w okresie 25-lecia rozwoju gospodarki kraju funkcjom drobnej wytwórczości. Produkcja

maszyn i urządzeń o mniejszym tonażu daje natomiast możliwość zorganizowania bazy zaopatrzenia technicznego, zaspokajającej potrzeby wszystkich pionów drobnej wytwórczości.

III. FUNKCJE DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI

Drobna wytwórczość ukształtowała się jako zbiorowość jednostek gospodarczych, bardzo zróżnicowana pod względem wielkości zatrudnienia w przedsiębiorstwie i zakładzie, rodzaju działalności, środków a nawet celów gospodarowania. Toteż funkcje jej, rozumiane jako zasadnicze kierunki działalności, a więc podstawowe cele, środki i wyniki, nie są jednolite dla wszystkich jednostek drobnej wytwórczości.

Wyodrębniającym się kierunkiem działalności, który obejmuje dużą ilość jednostek drobnej wytwórczości jest wykonywanie usług. W świadczeniu usług przemysłowych i niektórych usług nieprzemysłowych drobna wytwórczość w całym okresie 25-lecia miała i ma nadal dominującą pozycję. Podobny stan rzeczy ma miejsce w odniesieniu do produkcji na rynek lokalny. Działalność usługowa oraz część produkcji wyrobów są w drobnej wytwórczości zbywane na lokalnym rynku, a więc rynku o dość wąskim zakresie terytorialnym. Zasięg rynku wpływa na sposób produkcji, a w szczególności ogranicza możliwości koncentracji i określa górną granicę wielkości zakładów. Tak więc usługi i produkcja na rynek lokalny należy do typowej działalności drobnej wytwórczości. Z powyższych względów świadczenie usług i produkcję na rynek lokalny można określić jako funkcje stałe drobnej wytwórczości.

Kierunkiem działalności kształtującym się niejednolicie w okresie 25-lecia rozwoju drobnej wytwórczości była aktywizacja nie wykorzystanych zasobów siły roboczej. System socjalistyczny, dzięki społecznej własności większości środków produkcji oraz planowej gospodarce, ma możliwości zapewnienia w skali ogólnokrajowej pełnej równowagi pomiędzy ilością osób zdolnych do pracy a ilością miejsc pracy. Mogą jednak występować lokalne nadwyżki rąk do pracy, wynikające między innymi z trudności przeniesienia się osób poszukujących pracy do innych miejscowości. Mogą występować takie szczególne okoliczności utrudniające normalne zatrudnienie, jak w przypadku inwalidów lub kobiet obciążonych szczególnie dużymi obowiązkami rodzinnymi w rodzinach wielodzietnych. Tego rodzaju rezerwy pracy są wykorzystywane w drobnej wytwórczości, zwłaszcza w takich specjalnych formach działalności, jak spółdzielczość inwalidzka oraz prace nakładcze.

Elementem funkcji aktywizacji gospodarczej nie wykorzystanych zasobów siły roboczej jest aktywizacja gospodarcza terenu. Drobna wytwórczość odgrywa tu dużą rolę nie tylko ze względu na niski koszt nakładów inwestycyjnych na jedno nowo utworzone miejsce pracy, ale także

na fakt struktury działalności ukształtowanej w wyższych fazach przetwórstwa. Ten rodzaj działalności umożliwia na ogół swobodną lokalizację, uwarunkowaną przede wszystkim występowaniem rezerw siły roboczej.

Rola drobnej wytwórczości w aktywizacji nie wykorzystanych zasobów siły roboczej nie stanowi funkcji samodzielnej. Jest ona uwarunkowana zwłaszcza rozmiarami tych zasobów i sposobami ich rozdysponowania, jak też ogólnokrajowymi możliwościami inwestycyjnymi. Większe możliwości inwestycyjne wpływają na zwiększenie dyspozycyjności w wykorzystaniu siły roboczej, natomiast szczupłość środków w stosunku do potrzeb powoduje powstawanie lub utrzymywanie się rezerw zatrudnienia. Mogą one być uruchomione jedynie przy niewielkich nakładach inwestycyjnych, a więc w ramach środków działania przemysłu drobnego i rzemiosła.

Tabela 7

Relacje praca żywa — inwestycje — wartość produkcji w latach 1960 — 1968

Wyszczególnienie	Przemysł uspołecznio- ny	Drobna wytwórczość	Przemysł kluczowy
Przyrost zatrudnienia w tys. osób	916,3	135,5	780,8
Przyrost rocznego osobowego funduszu płac w mld zł	49,9	7,9	42,—
Przyrost wartości rocznej produkcji globalnej w mld zł	446,8	51,6	395,2
Suma nakładów inwestycyjnych w mld zł	482,2	20,—	462,2
Suma nakładów inwestycyjnych / przyrost zatrudnienia w tys. zł	526,2	147,6	591,9
Przyrost wartości produkcji / suma nakładów inwestycyjnych w tys. zł	0,93	2,58	0,86
Przyrost wartości produkcji / przyrost zatrudnienia w tys. zł	478,6	380,8	506,1
Przyrost wartości produkcji / przyrost osobowego funduszu płac w zł	8,95	6,53	9,41

Źródło: Rocznik Statystyczny 1969, s. 399, 124, 154 i materiały organizacji drobnej wytwórczości, zatrudnienie bez uczniów i prac nakładczych.

Duże znaczenie drobnej wytwórczości dla aktywizacji gospodarczej nie wykorzystanych zasobów siły roboczej wypływa ze specyfiki kształtowania się tu proporcji pomiędzy pracą żywą a jej technicznym uzbrojeniem w całości potencjału wytwórczo-usługowego. Umożliwia to kapitałoszczędny wzrost produkcji poprzez rozwój drobnego przemysłu i rzemiosła.

Występujące powiązanie drobnej wytwórczości ze stosunkami rynkowymi wzmacnia jej znaczenie jako instrumentu oddziaływania rad narodowych na kształtowanie się lokalnych warunków zatrudnienia. Dodatkowy wzrost zatrudnienia nie narusza równowagi rynkowej pod warun-

kiem, że jego szybkim wynikiem będzie odpowiednio wysoki przyrost dóbr lub usług z działu przedmiotów spożycia.

Pełne wykorzystanie możliwości drobnej wytwórczości przy aktywizacji zatrudnienia przez wzrost produkcji rynkowej jest jednak uzależnione nie tylko od zaopatrzenia materiałowo-technicznego, ale także od systemu planowania umożliwiającego elastyczne dostosowywanie produkcji do potrzeb. Utrzymywanie się wielości producentów, a więc stosunków rynkowych charakterystycznych dla drobnej wytwórczości jest uzasadnione jednak tylko w granicach stosunkowo niskich kosztów takiej działalności. Znajdują się tu wyroby, przy których znaczenie współzawodnictwa przedsiębiorstw w dostosowaniu asortymentu do potrzeb odbiorców przewyższa korzyści wynikające z ewentualnej koncentracji produkcji.

Funkcja drobnej wytwórczości — aktywizacja gospodarcza nie wykorzystanych zasobów siły roboczej, wraz z takimi integralnymi elementami tej funkcji, jak udział w aktywizacji terenu i udział w produkcji na rynek krajowy, obejmuje zagadnienia, w którym sfery działania gospodarki terenowej i gospodarki zarządzanej centralnie ściśle zazębiają się z sobą. Powoduje to niezbędną potrzebę kształtowania działalności i rozwoju drobnej wytwórczości w tym zakresie w ramach koordynacji ogólnokrajowej, przy rozgraniczeniu obydwu sfer działania w zależności od kształtowania się sytuacji w zakresie zasobów siły roboczej, środków inwestycyjnych oraz warunków postępu technicznego. Zależność ta, przejawiająca się w całym 25-leciu rozwoju drobnej wytwórczości uzasadnia określenie jej powyższej funkcji jako funkcji zmiennej. W funkcji tej w zakresie aktywizacji gospodarczej nie wykorzystanych zasobów siły roboczej oraz w stałej funkcji w zakresie usług i produkcji na rynek lokalny, przejawiają się charakterystyczne kierunki działania drobnej wytwórczości. Funkcje te wiążą się z gospodarką terenową jak też służą bezpośredniemu zaspokajaniu potrzeb ludności. Działalność drobnej wytwórczości poprzez jakość, asortyment oraz koszty i ceny produkowanych towarów i usług ma zasadniczy udział w zaspokajaniu materialnych potrzeb ludności. To zaś stanowi zarówno cel gospodarowania jak też, poprzez takie niematerialne warunki wzrostu wydajności pracy jak odczucie wzrostu poziomu życia, wpływa pośrednio na całość funkcjonowania gospodarki narodowej.

FUNCTION OF SMALL INDUSTRY IN THE 25 YEARS' ECONOMIC PERIOD OF PEOPLE'S POLAND

S u m m a r y

Small industry classified as an individual organization comprises local multi-line industry — excluding building material industry — of the state-owned sector, the total industrial activity — excluding dairy industry — as well as non-industrial

services of labour co-operatives in the co-operative sector, and individual handcraft as well as private industry in the private sector. In addition small industry includes also economic activities of social organizations. Small industry as a collection of economic units is characterized by a great differentiation in the number of employees in enterprises and establishments, in types of activities, in means and even in economic purposes. Thus its functions understood as essential directions of activity, i.e. basic purposes, means and effects are not uniform for all the units of small industry.

Provision of industrial services and of some non-industrial ones is the constant function of small industry, whose position was outstanding in the 25-years' period and continues to be so. It is much the same as regards productions for the local market.

Economic activation of manpower resources as well as a share in activation of the region and in production for the home market are the variable function of small industry.